

DOI: <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2023-79-5-13>
УДК 378.147.091

ПІЗНАВАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

© Кондрашкін М. Ю.

Українська інженерно-педагогічна академія

Інформація про автора:

Кондрашкін Максим Юрійович: ORCID: 0009-0006-1938-558X; maks0ndrawk1n@gmail.com, аспірант,
Українська інженерно-педагогічна академія; вул. Університетська, 16, м. Харків, 61003, Україна.

У статті розглянуто пізнавальну самостійність як вищу форму активності та свідомості здобувачів освіти в процесі навчання, їх готовність до самостійної пізнавальної діяльності в подальшому професійному житті в різних сферах виробництва.

Здійснено історико-педагогічний аналіз появи та становлення поняття «пізнавальна самостійність» як окремого феномену педагогічної науки, на основі аналізу філософської, термінологічної, психолого-педагогічної літератури та наукових праць. Визначені особливості в становленні поняття «пізнавальна самостійність» на кожному історичному етапі, проведена порівняльна характеристика розвитку пізнавальної самостійності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці.

Окреслені спільні та відмінні особливості у визначенні поняття «пізнавальна самостійність» на кожному історичному етапі його розвитку, визначені та охарактеризовані обов'язкові чинники розвитку пізнавальної самостійності, такі як інтерес, ініціативність та наполегливість.

Зазначено, що поняття «пізнавальна самостійність» у сучасному контексті розглядається як багатоаспектне особистісне утворення, що виражається в потребі здійснювати особистістю нові дії для отримання нових знань через пізнавальну діяльність, вмінні синтезувати пізнавальні мотиви та способи самостійної поведінки, у саморегуляції пізнавальної діяльності.

Погляди науковців, що визначають пізнавальну самостійність як інтегративну динамічну якість особистості, яка потребує системного підходу до її аналізу, а також їх аргументовані докази стосовно того, що пізнавальна самостійність може бути оптимальною тільки за умови її ініціювання з боку педагогів.

Охарактеризовані вимоги до організації освітнього процесу, дотримання яких дозволить здійснити формування пізнавальної самостійності у здобувачів освіти в процесі навчання: збільшення завдань для самостійної роботи, включення творчих навчальних завдань у навчальний процес, створення проблемних ситуацій, використання творчих і дослідницьких методів навчання, реалізація принципів педагогіки співпраці, формування у тих, хто навчається, умінь працювати з різними інформаційними джерелами.

Визначено основні ознаки, на підставі яких можна стверджувати про сформованість у здобувача освіти пізнавальної самостійності: усвідомлення важливості та необхідності самого процесу навчання, уміння вчитися, пізнавальні здібності та здатність самостійно формування індивідуальний стиль навчання.

Ключові слова: пізнавальна самостійність, історико-педагогічний аналіз, інтегративна якість особистості, пізнавальна діяльність, пізнавальна активність, пізнавальні здібності.

Kondrashkin M. Y. "Cognitive independence of students in the context of historical and pedagogical analysis".

The article deals with cognitive independence as the highest form of activity and consciousness of students in the learning process, their readiness for independent cognitive activity in their future professional life in various fields of production.

A historical and pedagogical analysis of the emergence and formation of the concept of "cognitive independence" as a separate phenomenon of pedagogical science is carried out, based on the analysis of philosophical, terminological, psychological and pedagogical literature and scientific works. The article identifies the peculiarities in the formation of the concept of "cognitive independence" at each historical stage, and provides a comparative characterization of the development of cognitive independence in domestic and foreign pedagogy.

The article outlines the common and distinctive features in the definition of the concept of "cognitive independence" at each historical stage of its development, identifies and characterizes the mandatory factors for the development of cognitive independence, such as interest, initiative and perseverance.

It is noted that the concept of "cognitive independence" in the modern context is considered as a multidimensional personal formation, which is expressed in the need for a person to perform new actions to obtain new knowledge through cognitive activity, the ability to synthesize cognitive motives and methods of independent behavior, in self-regulation of cognitive activity.

The views of scientists who define cognitive independence as an integrative dynamic quality of a personality that requires a systematic approach to its analysis are studied, as well as their reasoned evidence that cognitive independence can be optimal only if it is initiated by teachers.

The requirements for the organization of the educational process, compliance with which will allow the formation of cognitive independence in students in the learning process, are characterized: increasing tasks for independent work, including creative learning tasks in the learning process, creating problem situations, using creative and research methods of teaching, implementing the principles of collaborative pedagogy, developing students' ability to work with various information sources.

The main features on the basis of which it can be argued that a student has formed cognitive independence are identified: awareness of the importance and necessity of the learning process itself, the ability to learn, cognitive abilities and the ability to independently form an individual learning style.

Keywords: cognitive independence, historical and pedagogical analysis, integrative quality of personality, cognitive activity, cognitive activity, cognitive abilities.

Постановка проблеми. Соціальні та економічні перетворення в сучасному світі істотно вплинули на вимоги роботодавців до випускників закладів вищої освіти. За необхідності використання наукомістких технологій в усіх сферах виробництва та в умовах високої конкуренції стають затребуваними фахівці, здатні до самостійного аналізу, переосмислення та перетворення накопиченого досвіду, готовності до самостійної пізнавальної діяльності, з достатньо сформованими вміннями і навичками організації самостійної пізнавальної діяльності, пошуку інформації та засобів навчання.

Пізнавальна самостійність є вищою формою активності та свідомості здобувачів освіти в процесі навчання. Тому здійснення в навчанні свідомого й активного процесу неминуче формує таку важливу якість особистості, як пізнавальна самостійність, яка є найважливішою характеристикою діяльності здобувачів освіти в навчальному процесі. До ознак пізнавальної самостійності належать прагнення й вміння самостійно мислити, самостійно знайти підхід до розв'язання нової задачі, бажання здобувати й розуміти засвоювані знання.

Сучасна педагогіка приділяє велику увагу проблемі формування самостійності особистості. Це має вирішальне значення для суспільства в цілому і для ефективності освітнього процесу зокрема. Зростаючий попит на якість підготовки фахівців з вищою освітою ставить завдання створення ефективної системи освіти, заснованої на

використанні технологій, форм і методів навчання, що дозволяють студентам інтенсивно включатися в процес засвоєння знань і розвитку навичок і компетенцій. На цій основі можна значно підвищити рівень самостійної і творчої пізнавальної діяльності тих, хто навчається, створивши умови для більш повного і ефективного розвитку їх майбутньої професійної особистості.

Процес формування пізнавальної самостійної діяльності здобувачів освіти в процесі навчання є складним та тривалим. Говорячи про формування пізнавальної самостійності здобувачів освіти, ми повинні відзначити, що як феномен навчання він відіграє дуже важливу роль у підготовці сучасних та майбутніх спеціалістів. Він визначає, як навчити здобувачів освіти вчитися самостійно, як сприяти їхньому саморозвитку та самовдосконаленню, щоб сформувати унікальну особистість, здатну ефективно виконувати свою роботу.

Поняття «пізнавальна самостійність» можна розглядати з точки зору історичних, гносеологічних, психологічних та соціально-педагогічних аспектів, з дослідження яких і повинно починатися вивчення самого феномену, для розуміння здійснення подальшої науково-дослідницької діяльності, пов'язаною з цією тематикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури засвідчив, що в більшості наукових праць, які розкривають

поняття «пізнавальна самостійність», відсутня єдина точка зору з приводу його сутності та змістовного наповнення. З точки зору етимології поняття «самостійність» визначається як злиття двох складових: «сам» і «стояти», а термін «пізнавальний» походить від слів «знати» і «знання».

У великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «самостійність» розглянуто як таке, що походить за значенням від словосполучення «самостійна особистість», і воно має кілька значень [1]:

1) той, хто не перебуває в підпорядкуванні або залежності від оточуючих, діє вільно, незалежно;

2) той, хто має власну ініціативу, здатний міркувати і діяти незалежно.

Поняття «пізнавальний» же, своєю чергою, це той, що належить до пізнання, а пізнання визначається як пізнавальна здатність, пізнавальне значення, пізнавальний процес, наявність пізнавального начала [3].

В українському тлумачному словнику [2] подано таке визначення понять «самостійність» і «пізнавальний»:

- самостійність - незалежність, свобода від зовнішнього впливу, примусу, зовнішньої підтримки чи допомоги. Здатність діяти самостійно, судити, проявляти ініціативу та приймати рішення;

- пізнавальний – стосується пізнання, пізнання.

У словнику української мови термін «самостійний» тлумачиться як [17]:

1) здатний діяти сам, без сторонньої допомоги або керівництва; здатний на незалежні дії, вчинки;

2) відособлений від інших; який в ряді інших має значення сам по собі; окремий, самобутній;

3) що здійснюється власними силами або за власною ініціативою, без зовнішньої допомоги чи керівництва.

Поняття «пізнавальна самостійність» розглядається дослідниками з різних позицій.

У низці досліджень пізнавальну самостійність розглядають як засіб, за допомогою якого педагог залучає учнів до практичної діяльності, цілеспрямовано організовує та управляє цією діяльністю з урахуванням різних рівнів пізнання тих, хто вчиться (І.Я. Лернер, П.І. Підкасистий, М.М. Скаткін) [10].

Н.Ф. Виноградова вважає, що пізнавальна самостійність пов'язана зі

здатністю ставити різні дослідницькі завдання і вирішувати їх без зовнішньої підтримки або мотивації [10].

На думку С.Л. Рубінштейна, самостійність можна визначити як результат внутрішньої роботи особистості, здатність ставити мету і завдання та способи їх досягнення [12].

А.С. Макаренко розглядав пізнавальну самостійність як здатність, яка не дається людині від народження, а як вид діяльності, організований дорослими, в який включається дитина [11].

Психологи пропонують свої визначення феномена пізнавальної самостійності [18]:

- з точки зору Л.І. Божович, самостійність - це особлива ознака психологічної стійкості особистості;

- О.М. Леонтьєв, говорячи про пізнавальну самостійність, визначає її як здатність психологічної якості суб'єкта до повноцінної діяльності.

У педагогічному термінологічному словнику пізнавальну самостійність представлено як одну з провідних якостей особистості, що виражається в умінні ставити перед собою певні цілі, домагатися їх досягнення власними силами [16].

Пізнавальна самостійність розглядається як [8]:

- важливий бік особистості, що виявляється в спрямованості пізнавальних інтересів, прагненні до ефективного оволодіння знаннями та способами діяльності. Виокремлюють три найсуттєвіші компоненти пізнавальної самостійності: мотиваційний, змістовно-операційний і вольовий. Ці компоненти взаємопов'язані та залежні один від одного і не відокремлюються в реальному процесі навчання (Т. І. Шамова, Г. А. Китайгородська);

- інтелектуальні здібності та вміння здобувача освіти, що дають йому змогу самостійно вчитися і здобувати знання (М. І. Махмутов);

- готовність (тобто здатність і бажання) енергійно здобувати знання самостійно (Н. А. Половникова);

- здатність свідомо ставити перед собою навчальні цілі та завдання, здатність особистості учня до самоосвіти, самовиховання, саморозвитку (А. В. Петров).

Звідси можна дійти висновку, що в дослідженнях сутності цього поняття увага вчених фокусується на його процесуальному боці, а саме на формуванні в учнів

особистісної спрямованості, системи знань, умінь і навичок, певних властивостей і якостей. Так, Г. І. Щукіна вважає, що пізнавальна самостійність є основою процесу, під час якого здійснюється обмін досвідом діяльності, зростає мотивація (соціальна, моральна, пізнавальна та ін.) [4].

А. Е. Богоявленська характеризує пізнавальну самостійність як процес, під час якого ті, хто навчається, самостійного набувають знань і навичок, використовуючи власний досвід для розв'язання проблем і самовдосконалення без будь-якої сторонньої допомоги [4].

У своєму дослідженні «Критерії рівнів пізнавальної самостійності учнів» І. Я. Лернер розглядає пізнавальну самостійність із погляду кількісного та якісного зростання наявних знань, умінь, творчого досвіду діяльності. Учений вважає, що процес творчої діяльності, як вищий прояв пізнавальної самостійності, можливий за умови взаємодії набутих знань, умінь, досвіду творчої діяльності, а також позитивних мотивів пізнання [10].

Таким чином, крізь наведену вище призму цілком зрозуміло, що пізнавальна самостійність - це насамперед процес пізнавальної діяльності, з акцентом не на самій діяльності, а на результатах, які якісно визначають новий розвиток особистості. Ця думка простежується в роботах О. М. Леонтьєва і С. Л. Рубінштейна [10].

Сучасне трактування поняття «пізнавальна самостійність» розглядається як якість особистості, що виражається в прояві ініціативності, потреби здійснення нової дії з метою отримання нового знання через пізнавальну діяльність.

Провідною ознакою пізнавальної самостійності є не те, що той, хто навчається, працює без сторонньої допомоги викладача, а те, що вона виступає в процесі навчання як педагогічний засіб організації та управління самостійною діяльністю тих, хто навчається.

У пізнавальній самостійності здобувачів освіти, зливаються воедино прагнення й уміння діяти самостійно, у гармонії проявляються мотиваційна й операційна сторони навчання. Високий рівень прояву пізнавальної самостійності здобувачів освіти відбивається на організації роботи, на характері педагогічного керівництва. Це керівництво набуває форми непрямого, ненав'язливого управління активною пізнавальною самостійною діяльністю здобувачів освіти.

Важливими чинниками розвитку пізнавальної самостійності виступають:

- інтерес: здобувачам освіти має бути цікавий матеріал, над яким їм доведеться працювати; фактором, що пробуджує інтерес, може бути цікавість здобувачів освіти, яка цілеспрямовано викликана педагогом;

- ініціативність: здобувач освіти повинен проявляти активну позицію в навчанні, що веде за собою формування нестандартного мислення на основі використання отриманих знань, умінь, досвіду діяльності;

- наполегливість: за негативного результату здобувач освіти не повинен відступати від мети, а знаходити нові шляхи вирішення.

Для наукового підґрунтя нашого дослідження, яке буде пов'язано з формуванням пізнавальної самостійності майбутніх викладачів економічних дисциплін закладів професійної (професійно-технічної) освіти в процесі їх методичної підготовки, слід провести аналіз появи та становлення поняття «пізнавальної самостійності» здобувачів освіти як окремого феномену педагогічної науки.

Постановка завдання. Мета статті полягає в історико-педагогічному аналізі появи та становлення поняття «пізнавальної самостійності» здобувачів освіти як окремого феномену педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. Формування та розвиток поняття «пізнавальна самостійність» мають глибоке історичне коріння в педагогічній науці.

Вивченням цього контексту опікувалися ще давньогрецькі філософи, які розкривають ідею самостійного здобуття знань в античний період, коли філософія містила в собі загальні знання про природу, суспільство і людину. Платон, Сократ, Аристотель розглядали самостійність як прагнення підвищити інтерес до виховання та навчання. Так, наприклад, Платон говорив, що пізнавальна самостійність - це вид діяльності, результатом і метою якого є здобуття знань про будь-що. Сократ відображав поняття «самостійність» у своєму вислові: «Пізнай самого себе». Античні філософи вважали, що розвиток мислення і здібностей дітей найефективніший в умовах самостійного пізнання. Вони наголошували на провідній ролі самостійності, стверджуючи, що розвиток особистості відбувається лише в процесі самостійного вдосконалення, самопізнання і саморозвитку. Про необхідність розвитку самостійності в пізнанні навколишнього світу говорив і Конфуцій. Він

запропонував активний метод навчання, за якого учні досягали результатів навчання своїми власними зусиллями [19].

Цим питанням цікавився Ян Амос Коменський, який звернув увагу на те, що «природне начало в людині має самостійну і саморушійну силу» [6]. Тому в процесі навчання здобувачі освіти мають не просто механічно освоювати зміст підручників і вивчати способи мислення інших, а повинні думати про проблеми самостійно. Я.А. Коменський у своїх працях розглядав пізнавальну самостійність як мету освіти, як діяльність з освоєння навколишнього світу. Він одним із перших зайнявся розробкою, організацією та здійсненням пізнавальної самостійності.

В епоху Відродження і Нового часу дослідженням сутності поняття «самостійність» займалися такі вчені, як Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці.

Джон Локк розглядав пізнавальну самостійність як розвиток природного потягу дітей до знань на основі використання ігор, як дидактичних засобів розвитку інтересу до пізнання. Він вважав, що прояв самостійності допоможе реалізувати принцип індивідуалізації навчального процесу з урахуванням вікових особливостей, природних задатків і певних особливостей окремих учнів [13].

Розглядаючи пізнавальну самостійність як природне прагнення дитини пізнавати навколишній світ, Ж.-Ж. Руссо робив акцент на характеристиці самостійного нагромадження життєвого досвіду в процесі спостережень і самовдосконалення. У педагогічному інструментарії французького просвітителя Ж.-Ж. Руссо найголовнішими уміннями, яких набувають за допомогою освіти, є вміння шукати, думати, долучатися до розв'язання проблем. Ці вміння безпосередньо впливають на розвиток пізнавальної самостійності. Ж.-Ж. Руссо вказував, що самостійність дає змогу здобути глибші та правдивіші поняття [9].

І.Г. Песталоцці визначав самостійність як пробудження розумових здібностей дітей до пізнавальної діяльності, розвиток і вдосконалення їхніх здібностей. Обґрунтовуючи свій метод навчання, педагог надавав великого значення саме пізнавальній самостійності, бо саме вона сприятиме, на його думку, єдності та гармонії розумової і фізичної праці дитини, коли одночасно «мислить» розум і рука. Вивченню пізнавальної самостійності І.Г. Песталоцці присвятив значну частину своїх наукових праць, у яких обґрунтував потребу людини, яка росте, в

активній творчій самостійній діяльності в навчальних майстернях, які водночас поєднували б фізичну роботу з випилювання, стругання, випалювання, розгадування загадок, заучування віршів і скоромовок.

Великий швейцарський педагог І. Г. Песталоцці, виокремивши змістовний і розвивальний бік процесу навчання, поставив принципово нову педагогічну задачу - розробляйте чіткі концепції для активізації когнітивних навичок учнів [9].

Суспільно-педагогічний рух XIX століття відводив особливу роль пізнавальній самостійності, розглядаючи її як ефективний шлях опанування знань.

Так, німецький учений Ф. А. В. Дістервег визначив дитячу самостійність у процесі пізнання як один із найважливіших засобів розвитку розумових здібностей [14]. Освітні погляди А. Дістерверга спрямовані на розвиток самостійності як активності власних думок, бажань і потреб, що готує людину до досягнення раціональних цілей. Він підкреслював, що власне людське в людині - це її самостійність, що будь-які методи навчання є позитивними, якщо вони пробуджують у людині самостійність [14].

Історики педагогіки характеризують XIX ст. як період розквіту ідей європейського Просвітництва. В арсеналі педагогів цього часу активно закріпилися терміни «самостійність», «самоосвіта», «самодіяльність», які вказували на ставлення людини до пізнання.

К. Д. Ушинський відзначав виховну і дидактичну цінність самостійності учнів у навчанні. К. Д. Ушинський наголошував на необхідності не тільки передавати знання тому, хто навчається, а й розвивати в ньому бажання і здатність самостійно, без наставника здобувати нові знання [15]. Його ідеї максимально близькі до основних сучасних уявлень про дослідницьку діяльність. До засобів активізації пізнавальної самостійності він відносив сократичний та евристичний методи, засоби наочності, своєчасність і поступовість у навчанні.

Особливого розвитку теорії дослідницького навчання та формування пізнавальної самостійності набули наприкінці XIX - на початку XX ст.

У цей період почав розвивати та реалізовувати ідеї дослідницького навчання американський філософ і педагог Д. Дьюї [5]. За його твердженням, дитина опиняється в позиції дослідника на основі сполучення творчості та праці. Трудовий процес наближається до

процесу пошуку - осмислення задачі та проблеми, побудови гіпотези, вибору шляхів її розв'язання, досягнення бажаного результату.

Пильна увага до предметно-просторового середовища, в якому відбувається навчання, приділялася італійським педагогом М. Монтесорі. Педагогиня вважала, що завданням школи є моделювання особливого освітнього середовища та створення простору для вільного і природного прояву індивідуальності дитини [21].

Однією з найпопулярніших у світі альтернатив класно-урочній системі, яку на той час вважали традиційною, стала форма організації навчання, розроблена Е. Паркхерст – «дальтон». Паркхерст – «дальтон-план», в основу якого було закладено самостійність і самодіяльність дитини [7].

Спільним для варіативних напрямів реформаторської педагогіки було визнання постулату, що організація істинної школи має бути такою, де дитина перебуває в середовищі, що сприяє розвитку її розумових, творчих здібностей, навичок самостійності в процесі пізнання.

Школи на початку ХХ ст. володіли широким педагогічним арсеналом для розвитку пізнавальної самостійності учнів. Варіативні методи навчання націлювали дітей на проведення самостійних спостережень, експериментів, лабораторних робіт, на забезпечення знаннями методів наукового пізнання і дослідження. Усе це давало змогу активізувати пізнавальну самостійність дитини, викликаючи інтерес до знань і розвиваючи навички самостійної роботи в дітей.

Проблема пізнавальної самостійності початку ХХ ст. оформилася як фундаментальна ідея нової школи, яка відповідає потребам та інтересам дитини.

Пізнавальна самостійність у радянській школі оформилася як засіб підвищення усвідомленості та дієвості досліджуваного матеріалу, результатом ефективної організації навчального процесу та самостійної роботи учнів.

Радянська система освіти підтвердила, що ефективність розвитку пізнавальної самостійності залежить від умілого використання різноманітних методів навчання. Однією з цільових установок дидактики цього періоду виокремився розвиток в учнів здатності до самостійного набуття знань, самостійного мислення. Пізнавальна самостійність розглядалася як система формування особистості, що відповідає соціальному замовленню.

Освітня парадигма пострадянського часу поставила особистісно-орієнтований акцент у

навчанні. Результати масових педагогічних експериментів 1950-1980-х рр. дали змогу детермінувати появу фундаментальних теорій освіти, що висунули ідеї пізнавальних активних форм навчання, які залежать від можливостей тих, хто навчається, на основі розвитку ініціативи та забезпечення їхньої самостійності в навчальній діяльності. Такі фундаментальні теорії освіти, як теорія загального розвитку (Л. В. Занков), теорія змістовних узагальнень (Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов), теорія поетапного формування розумових дій (П. Я. Гальперін, З. Ф. Талізін), теорія проблемних ситуацій, теорія поетапного формування розумових дій (П. Я. Гальперін, З. Ф. Талізін), теорія проблемного навчання (Т. В. Кудрявцев, М. І. Махмутов, І. Я. Лернер); теорія оптимізації навчального процесу (Ю. К. Бабанський), педагогіка співробітництва, вплинули на розвиток проблеми пізнавальної самостійності [10].

У змісті освіти знайшли застосування [20]:

- оптимізація принципів складання оновленого змісту дидактичних матеріалів (збільшення завдань для самостійної роботи);
- впровадження творчих навчальних завдань в освітній процес з метою розвитку культури мислення, формування вміння вчитися самостійно та застосовувати творчість в навчанні;
- створення проблемних ситуацій, у яких вибір алгоритму розв'язання задач перебуває в безпосередній залежності від прояву самостійності;
- інтенсифікація навчального процесу з використанням творчих і дослідницьких методів навчання, що впливають на евристичну мотивацію, яка детермінує пізнавальну самостійність у навчанні;
- реалізація принципів педагогіки співпраці, що озброює учнів алгоритмами саморегуляції навчально-пізнавальної діяльності;
- формування в учнів навичок самоосвіти, уміння працювати з різними інформаційними джерелами (підручники, довідкова література, технічні засоби навчання).

Слід зазначити, що в Китаї є відома приказка, що обов'язок викладача - не «давати рибу» (давати готові знання), а «навчати людей ловити рибу» (навчати способам набуття знань). Китайський педагог Е. Шентао в роботі «Навчання єдності» зазначає: «Учитель зобов'язаний не вчити, а вчити учнів вчитися». Дослідження Цинь Сяоцина та Цао Шиціна підтверджують, що студенти з високим рівнем пізнавальної самостійності мають виражені здібності до логічного аналізу,

здатність до мислення і показують високі результати в навчанні.

На межі тисячоліть питання пізнавальної самостійності набуло особливої актуальності, оскільки в усьому світі суттєво змінюються умови життя, відбувається інформаційна революція та перехід до безперервної освіти.

Проблема пізнавальної самостійності тих, хто навчається, інтенсивно обговорюється і в зарубіжній педагогіці. У навчально-методичній літературі знаходимо принципово різні підходи до її розв'язання: можна навчати студентів прийомам заучування матеріалу, вибору/постановки мети, прийомам самооцінки або стратегій у самостійному розв'язанні своїх практичних завдань, а також усвідомлення власних особливостей когнітивного підходу та подолання недоліків у цьому відношенні. Проте серед перелічених підходів є спільне: усі вони націлені на розвиток особистості того, хто навчається.

Поняття «self-directed learning» (навчання із самостійним визначенням цілей), яке є поширеним у Європі, а також американські терміни-аналоги «autonomous learning» (автономне навчання), «independent learning» (самостійне (незалежне) навчання) пов'язані з різним ступенем самоорганізації того, хто навчається. Процес навчання розглядають як незалежний і самостійно керований, якщо такі компоненти процесу навчання можуть бути значною мірою визначені студентом [22]:

- цілі процесу навчання;
- зміст навчання;
- операції та стратегії отримання знань (навчальні методи);
- цілеспрямований контроль процесів (порівняння, оцінка, оцінювання зворотного зв'язку);
- засоби навчання;
- час;
- розміщення;
- партнери з навчання.

В умовах організації та здійснення навчального процесу в закладах вищої освіти студент рідко може визначити всі компоненти самостійно. Але окремі компоненти, чи то під час організованого процесу навчання (індивідуальна робота, робота в парах, робота в групах), чи то навчання вдома (домашні завдання, виконання проєктів, підготовка до семінарських занять та іспитів), на індивідуальному рівні значною мірою можуть бути визначеними самими студентами [8]. Вищий ступінь - автономія - розглядається як здатність того, хто навчається, визначати і цілі,

і засоби їх досягнення. Передбачається, що ті, хто навчається, мають здійснювати цю роботу в медіатеках (центрах самостійного доступу до матеріалів), які активно створюють і поширюють у Європі та США.

У зарубіжних дослідженнях не застосовується поняття «самостійність» до навчання, за якого тому, хто навчається, надають можливість навчатися, використовуючи в режимі самостійного доступу підготовлену викладачем або експертом інформацію, оскільки в цьому разі студенту відводиться роль «пасивного спостерігача», у нього складається враження, що самостійне навчання можливе тільки за наявності матеріалів, підготовлених фахівцем. Той, хто навчається, повинен мати можливість самостійно обирати навчальні матеріали, спираючись не тільки на ті, що порекомендував педагог. Цей підхід передбачає свободу вибору та використання автентичних матеріалів - документів, першоджерел тощо.

Крім того, до змісту наведених понять дослідники включають значну кількість характеристик, що стосуються якостей особистості, загальних і пізнавальних умінь. Це певною мірою розширює межі досліджень і не дає змоги сфокусувати увагу на розвитку саме пізнавальної самостійності. Пізнавальна самостійність - складне поняття, зміст якого не можна розкрити, орієнтуючись лише на одну площину (діяльність, готовність, уміння тощо). Очевидно, що ця інтегративна властивість особистості потребує системного підходу до її аналізу. Цей багатогранний особистісний розвиток характеризується такими проявами, як саморегуляція пізнавальної діяльності, інтеграція пізнавальної мотивації та способів самостійних дій, стійке, позитивне ставлення учнів до пізнання.

Отже, з вищезазначеного контексту можна зробити висновок, що пізнавальна самостійність - це інтегративна динамічна якість особистості, яка акумулює в собі прагнення до незалежності, самоконтролю, сукупність пізнавальних умінь, теоретичних (загальних і спеціальних) знань, їх удосконалення, творчого застосування в різних ситуаціях і вирішення різних завдань без сторонньої допомоги. У навчанні абсолютна, повна самостійність неможлива. Тому її треба оцінювати з урахуванням того, наскільки необхідна участь у навчанні інших людей, насамперед педагогів. Саме така самостійність може бути визнана оптимальною.

Тому проблема пізнавальної самостійності особистості тісно пов'язана з активізацією її

участі в пізнавальній діяльності та розвитком у неї пізнавальної потреби, тобто потреби в самостійній пізнавальній діяльності. Пізнавальна самостійність проявляється насамперед у навчальному процесі через основний її показник - активність. Пізнавальна активність супроводжує будь-яку самостійну дію. Пізнавальна самостійність означає, що учні завжди готові виконувати пошукові завдання з метою отримання нових знань, а пізнавальна діяльність відбувається як під час отримання знань, так і під час їх відтворення та закріплення. Ці якості взаємно підсилюють одна одну.

Враховуючи різні підходи до визначення поняття «пізнавальна самостійність» у педагогіці та психології, а також взаємозв'язки між досліджуваними явищами, можна зробити висновок, що пізнавальна самостійність - це інтегральна та динамічна якість особистості, основою якої є інтелектуальні здібності, здатність до пізнання в процесі цілеспрямованого пошуку, готовність і прагнення до самостійності. Можна зробити висновок, що основними ознаками пізнавальної самостійності є набуття навичок пізнавальної

діяльності, саморегуляції, активності, модифікації діяльності відповідно до методичних вказівок та вдосконалення середовища. Основними ознаками пізнавальної самостійності є усвідомлення учнем важливості та необхідності самого процесу навчання, вміння вчитися, пізнавальні здібності та здатність до формування індивідуального стилю без сторонньої допомоги.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ефективний навчальний процес у закладах вищої освіти має бути спрямований на розвиток особистості, його результати, самовираження та самореалізацію. У процесі самоосвіти та практичної діяльності у здобувачів освіти формується потреба в знаннях для подальшого їх застосування, формується бажання висловлювати власну точку зору, здобувати та розвивати набуті знання, розвиваються вміння самостійно та логічно мислити, а також критично ставиться до чужих думок. Перспективами подальшого дослідження є дослідження процесу формування пізнавальної самостійності в процесі підготовки здобувачів освіти у закладах вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. – Харків : Фоліо, 2005. – 767 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 314 с.
4. Кабанкова О. М. Формування пізнавальної самостійності студентів технічного університету в процесі вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. – Луцьк ; Харків, 2018. – 294 с.
5. Коваленко В. О. Філософія освіти у спадщині Дж. Дьюї / В. О. Коваленко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2011. – № 10. – С. 244-249.
6. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва : навч. посіб. / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
7. Кравчук О. Упровадження Дальтон-плану як втілення новаторських пошуків українських педагогів у 20-30 х роках ХХ ст. / О. Кравчук // Історико-педагогічний альманах. – 2016. – Вип. 1. – С. 20-24.
8. Кузьменко В. В. Проблема розвитку пізнавальної самостійності студентів вищих навчальних закладів у вітчизняній педагогічній науці (1944–2012рр. / В. В. Кузьменко // Педагогічний альманах. – 2015. – Вип. 27. – С. 237–244.
9. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб. / М. В. Левківський. – Київ : Центр учбової літератури, 2011. – 190 с.

10. Липецький О. П. Особливості формування пізнавальної самостійності підлітків у процесі дослідницької діяльності / О. П. Липецький // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград, 2010. – Вип. 14, кн. 2. – С. 416-425.
11. Любар О. О. Історія української педагогіки : навч. посіб. для пед. навч. закладів / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – Київ : ІЗМН МО України, 1999. – 357 с.
12. Мясойд П. А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія : навч. посіб. / П. А. Мясойд. – Київ : Либідь, 2016. – 560 с.
13. Пальчевський С. С. Сугестопедичні підходи до навчання в діяльності та поглядах зарубіжних педагогів-класиків Я. А. Коменського, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Г. Песталоцці / С. С. Пальчевський // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2001. – Вип. 14. – С. 71–75.
14. Розман І. Педагогічні персоналії зарубіжжя у студіях української педагогічної компаративістики: історіографічний аспект / І. Розман // Освітній простір України. – 2018. – Вип. 13. – С. 21–28.
15. Сеньків О. Костянтин Ушинський та Адольф Дістервег: погляди на концепцію народного виховання / О. Сеньків // Молодь і ринок. – 2009. – № 12. – С. 132–127.
16. Словник педагогічних та психологічних термінів до дисциплін: «Педагогіка», «Педагогіка новаторства», «Педагогіка та психологія вищої школи», «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності», «Педагогічний

менеджмент»: для здобувачів вищої освіти денної та заочної форм здобуття освіти пед. спец. / уклад. : Н. А. Несторук, Л. В. Кокоріна. - Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. - 131 с.

17. Словник української мови / ред. В. В. Жайворонок. – Київ : Просвіта, 2012. - 1320 с.

18. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. / О. Б. Столяренко. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. - 280 с.

19. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. – Київ : Абрис, 2002. - 742 с.

20. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / М. М. Фіцула. - Київ : Академвидав, 2005. - 530 с.

21. Чепель М. М. Педагогіка Монтесорі : навч. посіб. / М. М. Чепель. – Київ : Слово, 2017. - 272 с.

22. Promoting self-directed learners in classrooms. – Access mode : <https://www.impactteachers.com/blog/self-directed-learners-in-classrooms> (Last accessed 05 May 2023)

References

1. Busel, VT (ed) 2005, *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], VTF «Perun», Kyiv; Irpin

2. Kovalova, TV 2005, *Velykyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the Ukrainian language], Folio, Kharkiv

3. Honcharenko, S 1997, *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary], Lybid, Kyiv

4. Kabankova, OM 2018, 'Formuvannya piznavalnoi samostiinosti studentiv tekhnichnoho universytetu v protsesi vyvchennia inozemnoi movy' [Development of cognitive independence of technical university students in the learning of a foreign language], Kand.ped.n. thesis, Lutsk, Kharkiv

5. Kovalenko, VO 2011, 'Filosofii osvity u spadshchyni Dzh. Diui' [Philosophy of education in the legacy of J. Dewey], *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky*, no. 10, Pp. 244-249.

6. Kravets, V 1996, *Istoriia klasychnoi zarubizhnoi pedahohiky ta shkilnytstva* [History of classical foreign pedagogy and schooling], Ternopil

7. Kravchuk, O 2016, 'Uprovazhennia Dalton-planu yak vtilennia novatorskykh poshukiv ukrainskykh pedahohiv u 20-30 kh rokakh KhKh st.' [The implementation of the Dalton plan as the embodiment of innovative searches of Ukrainian teachers in the 20s and 30s of the 20th century], *Istoryko-pedahohichniy almanakh*, iss. 1, Pp. 20-24.

8. Kuzmenko, VV 2015, 'Problema rozvytku piznavalnoi samostiinosti studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv u vitchyzniani pedahohichnii nautsi (1944–2012rr.)' [The problem of developing cognitive independence of university students in the national pedagogical science (1944-2012)], *Pedahohichniy almanakh*, Iss. 27, Pp. 237–244.

9. Levkivskyi, MV 2011, *Istoriia pedahohiky* [History of pedagogy], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv

10. Lypetskyi, OP 2010, 'Osoblyvosti formuvannya piznavalnoi samostiinosti pidlitkiv u protsesi doslidnytskoi diialnosti' [Features of forming cognitive independence of teenagers in the process of research activity], *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, Iss. 14, kn. 2, Pp. 416-425.

11. Liubar, OO, Stelmakhovych, MH & Fedorenko, DT 1999, *Istoriia ukrainskoi pedahohiky* [History of Ukrainian pedagogy], IZMN MO Ukrainy, Kyiv

12. Miasoid, PA 2016, *Psykhologichne piznannya: istoriia, lohika, psykholohiia* [Psychological cognition: history, logic, psychology], Lybid, Kyiv

13. Palchevskyi, SS 2001, 'Suhestopedychni pidkhody do navchannia v diialnosti ta pohliadakh zarubizhnykh pedahohiv-klasykiv Ya. A. Komenskoho, D. Lokka, Zh.-Zh. Russo, I. H. Pestalotsti' [Sugestopedic approaches to learning in the activities and views of foreign classics teachers Ya. A. Komenskyi, D. Locka, J.-Zh. Rousseau, I. G. Pestalozzi], *Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*, Iss. 14, Pp. 71–75.

14. Rozman, I 2018, 'Pedahohichni personalii zarubizhzhia u studiiakh ukrainskoi pedahohichnoi komparatyvistyky: istoriografichniy aspekt' [Pedagogical personalities from abroad in the studies of Ukrainian pedagogical comparative studies: historiographical aspect], *Osvitnii prostir Ukrainy*, Iss. 13, Pp. 21–28.

15. Senkiv, O 2009, 'Kostiantyn Ushynskyi ta Adolf Disterveh: pohliady na kontseptsiiu narodnoho vykhovannia' [Konstantin Ushynskyi and Adolf Disterweg: views on the concept of public education], *Molod i rynek*, no 12, Pp. 132–127.

16. Nestoruk, NA & Kokorina. LV 2019, *Slovnyk pedahohichnykh ta psykholohichnykh terminiv do dystsyplin: «Pedahohika», «Pedahohika novatorstva», «Pedahohika ta psykholohiia vyshchoi shkoly», «Metodyka vykhovnoi roboty ta osnovy pedahohichnoi maisternosti», «Pedahohichniy menedzhment»* [Dictionary of pedagogical and psychological terms for the disciplines: "Pedagogy", "Pedagogy of innovation", "Pedagogy and psychology of higher education", "Methodology of educational work and the basics of pedagogical skills", "Pedagogical management"], Vyd-vo B. I. Matorina, Sloviansk

17. Zhaivoronok, VV (ed) 2012, *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language], Prosvita, Kyiv

18. Stoliarenko, OB 2012, *Psykhologhiia osobystosti* [Personality psychology], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv

19. Shynkaruk, VI (ed) 2002, *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary], Abrys, Kyiv

20. Fitsula, MM 2005, *Pedahohika* [Pedagogy], Akademvydav, Kyiv

21. Chepel, MM 2017, *Pedahohika Montesori* [Montessori pedagogy], Slovo, Kyiv

22. Promoting self-directed learners in classrooms n.d., viewed 05 May 2023 <<https://www.impactteachers.com/blog/self-directed-learners-in-classrooms>>

Стаття надійшла до редакції 10.05.2023 р.